

Studijní materiál:

Richard J. Crampton: The Balkans since the Second World War
THE POST-COMMUNIST BALKANS

Krach bipolárního světa a Sovětského svazu změnil Balkán ve stejné míře v jaké změnil i ostatní část planety. Nejdramatičtější události jsou přirozeně spojené s rozpadem Jugoslávie.

Všechny balkánské země, kterými se tato kniha zabývá, mají společnou hranici s Jugoslávií. Z toho důvodu byly také všechny zasažené jugoslávskou krizí. Ani jedna z nich se nepokusila z této krize něco vytěžit ve svůj prospěch, a už vůbec ne ve smyslu teritoriálním, především díky mezinárodnímu společenství a jeho trvání na tom, že hranice nelze měnit silou. A i kdyby některé země Balkánu byly naladěné k nějaké avantýře, nebyly by s to ji realizovat. Jejich hospodářství bylo v zoufalém stavu a v novém mezinárodním poměru sil se nemohlo uzdravit bez půjček a dotací od Západu, které by zcela jistě nepřišly, kdyby balkánské země, ať už jednotlivě nebo společně, zhoršily stávající stav kvůli ziskům nových území.

A tak zatímco země Balkánu se držely stranou jugoslávského konfliktu, mezinárodní společenství se do něj naopak zapletlo a Balkán se tak dostal do popředí světových zpráv. Pozornost, s níž byl sledován vývoj událostí, se může přirovnat jedině k době bezprostředně před první světovou válkou.

Do konfliktu se zapletly nejrůznější mezinárodní instituce, v prvé řadě Evropské společenství. Do Jugoslávie poslalo v roce 1991 tříčlennou delegaci, které se očividně podařilo zastavit krizi ve Slovinsku a v Chorvatsku. Tento úspěch jim zamotal hlavu, takže poté ministři Evropského společenství a Evropské unie trvali za každou cenu, nerozumně a domýšlivě na tom, že právo vyřešit jugoslávský problém náleží jen jim prostě proto, že Jugoslávie je evropská země. Jugoslávie měla být prvním triumfálním úspěchem nové společné evropské zahraniční politiky a obrany. Slaboduchost této maastrichtské „eurofórie“ se ukázala v pravém světle, jakmile jedna z hlavních sil Evropy – sjednocené Německo – začala vůči federaci v rozpadu uplatňovat zcela individuální politiku, kterou potom následovali i ostatní.

Mnohem smysluplnější a účinnější byly společné snahy Evropského společenství a Spojených národů pod vedením lorda Owena a Cyruse Vancea, které byly výsledkem mezinárodní konference konané v Londýně v roce 1992. Jelikož ES nemělo svoji vlastní společnou vojenskou formaci, první zahraniční jednotky, které byly poslány na Balkán, dorazily pod vlajkou Spojených národů. Tito vojáci byli jedním z hlavních faktorů dohodnutého příměří v Chorvatsku. OSN byla poté zatažena do střetů v Bosně. Tam se ukázalo, že vzájemná nevraživost místních národů je příliš velkým soustem pro síly OSN, třebaže humanitární aktivity obrovsky pomáhaly, protože bez nich by tisíce obyvatel Bosny zemřely hladem, nemocemi a zimou. Jenomže struktura Spojených národů je příliš komplikovaná, než aby mohla rychle a účinně přemísťovat vojenské síly. To na konci provedlo NATO, nejmocnější vojenská aliance světa. V dubnu 1994 NATO na Balkáně vypálilo první střely. Diplomatickou aktivitu NATO vedla především jeho nejsilnější členská země – Spojené státy americké. Na americké půdě v Daytonu, stát Ohio, bylo koncem roku 1995 dosaženo mírové dohody o Bosně. Poté, v roce 1999, se NATO v mnohem rozsáhlejších operacích v otázce Kosova snažilo vnutit vůli západních sil, tentokrát však bez schválení ze strany OSN.

Hlavní pravidlo, které zavedly všechny mezinárodní instituce zainteresované během jugoslávské krize, hlásilo nemožnost měnit hranice silou. To se vztahovalo jak na vnitřní, tak i na mezinárodní hranice Jugoslávie, a právě tady se skrývala řada obtíží. Vnitřní hranice, které narýsovali komunisté ihned po druhé světové válce, byly plné anomálií. Kromě toho značný počet Jugoslávců nebyl spokojený vyrovnáním po roce 1945 a vnímal ho jako nepravoplatné a nespravedlivé. Mezinárodní společenství v nejlepší úmyslu trvalo na nedotknutelnosti hranic, což ale ve značné míře bránilo řešení problému Srbů, kteří žili mimo Srbsko. Tak došlo i k fraškovitému výroku na konci kosovské krize, že Kosovo i nadále zůstává součástí Srbska; v tomto

prostoru se srbské zákony neuplatňovaly a na každý pokus Srbů potvrdit alespoň v něčem svou suverenitu mezinárodní společenství odpovídalo nevrle a rozezleně. Všichni Albánci na Kosovu, a to včetně umírněných, mezitím rozhodli, že už nepřijmou žádné dlouhodobé řešení, které nebude předpokládat odtržení Kosova od Srbska.

Jedinou zemí, která se z Jugoslávie oddělila bez násilí, byla Makedonie, která však pro změnu měla velké problémy na své jižní hranici, neboť Řecko nemohlo připustit, že existuje mezinárodně uznaný samostatný stát, jenž nese jméno jedné z řeckých provincií. Mezinárodní společenství se snažilo, aby se Makedonie kvůli své chudobě a vážným etnickým nepokojům nemohla stát kořistí sousedů, kteří odedávna zastávají názor, že se jedná o jejich území, pročež tam Spojené národy vyslaly jednotky, které měly ochraňovat hranice nového státu. Na severovýchodní periférii Balkánu otevřel vznik ještě jednoho nového státu, Moldavska, možnost pro Rumunsko, aby vyhlásilo své právo na teritorium, které někdy bylo rumunské a které je obýváno velkým počtem Rumunů; ani Rumunsko, ani Moldavsko však dosud neukázaly, že by je nějak zajímaly bližší vzájemné vztahy.

Též ostatní potenciální ohniska jsou klidná. Chorvatsko a Slovinsko spolu vedly spor ohledně několika malých obcí v Piranském zálivu, ovšem mnohem vážnější problém nastal kolem poloostrova Prevlaka. Ačkoliv technicky náleží Chorvatsku, toto malé území kontroluje přístup do Kotorského zálivu, jedinou jugoslávskou námořní základnu na hlubokém moři. Díky nepatrnému množství mírotvorců Spojených národů se tento spor nerozhořel.

Během konfliktu v Jugoslávii se ostatní země Balkánu zabývaly vnitřní rekonstrukcí a hledáním svého nového místa ve světě, proto zůstaly stranou. Jejich hlavním cílem bylo přijetí do NATO a Evropské unie.

V politickém smyslu nebyla vnitřní rekonstrukce obtížná. Cíle byly postaveny jasně. S výjimkou Řecka a Srbska (do roku 2000) se všechny země obrátily proti své komunistické minulosti a požadovaly ukončení vlády jedné strany, zavedení zastupitelské demokracie, záruku osobních práv a vládu zákona.

Politický proces rozbití jednopartajního systému byl relativně snadný. Rychle jsou odstraněny ústavní garance, podle kterých měla komunistická strana vedoucí úlohu ve státě i ve společnosti, a s nimi též dva pilíře komunistického dozoru – tajná policie a stranické buňky na pracovištích. Stejným způsobem byly snadno rozloženy vazby mezi vládou a občanskými organizacemi jako jsou odbory, mládežnická hnutí nebo ženské spolky. Nová práva, právo zakládat politické strany, právo vyjadřovat se bez cenzury, právo na nezávislou občanskou společnost a právo cestovat, začala platit velmi rychle, třebaže některé země zapletené do jugoslávských válek touto cestou šly poněkud pomaleji. Jakmile došlo k podepsání daytonské dohody, byly ukončeny boje v Bosně a Hercegovině, ale všechny země jihovýchodní Evropy, staré i nové, měly už alespoň teoreticky vícepartajní parlamenty zvolené během všeobecných voleb. Ve všech zemích kromě Bosny se vlády měnily po volbách, třebaže v Srbsku bylo v říjnu 2000 třeba, aby národ vyšel do ulic, aby byly uznány výsledky voleb. Držitelé moci nebyli připraveni oficializovat výsledky místních voleb, které nebyly podle představ vládnoucích stran, a vlády padaly po tlaku lidu v ulicích, například v Bulharsku v letech 1990 a 1997 nebo v Albánii v roce 1997.

Přechod na nový politický systém byl navzdory uvedeným protestům relativně poklidný. Násilí v bývalé Jugoslávii bylo zapříčiněno otázkou hranic a etnické struktury společnosti, nikoliv nepokoji kolem politického zřízení. Klidný přechod byl možný především kvůli tomu, že revoluční vítězové nebyli doktrinářští ideologové s již utvořeným politickým systémem, který si přáli vnutit za každou cenu, ale jediným cílem pro ně bylo vybudovat funkční, otevřený, demokratický systém. Bývalé komunisty nevyháněli, nýbrž jim umožnili, aby si v novém systému sami našli svou novou roli. Výjimku představuje Rumunsko, kde byl vládnoucí pár popraven, a Albánie, kde jednu dobu docházelo k systematickému vyhánění, avšak nikoliv k popravám bývalých komunistických vůdců. V Bulharsku byl bývalý šéf strany předveden

před soud a odsouzen za mnohé zločiny. Zatčeno bylo ještě několik dalších vedoucích stranických aktivistů. V dalších zemích byla vytvořena významná kontinuita mezi starou elitou a novými lidmi u moci. To se netýká jen Srbska, jež zůstalo stát prakticky celou dekádu mimo revoluci z roku 1989, ale také Makedonie, Slovinska a Chorvatska.

Politické strany, které se objevily po pádu komunismu, zahrnovaly všechny části politického spektra. Existovaly čtyři typy: bývalé vládnoucí komunistické strany, antikomunistická volební uskupení, obnovené strany a nové strany.

Bývalé komunistické strany změnilly své jméno a liberalizovaly strukturu. Nejsilnější byly tyto strany v Srbsku, Černé Hoře, Rumunsku, Bulharsku a Albánii. Všechny zůstaly jednotné a měly velice blízko k nacionalismu z doby před rokem 1989. Důslednost a trvalost jsou jedny z řídkých charakteristických rysů antikomunistických volebních uskupení, ale přesto se vyskytovaly. Obecně řečeno, šlo o nestabilní sdružení, která by se rozpadla ihned, jakmile by realizovala svůj cíl, který je spojil – odstranění komunistů od moci. Třetí skupina stran, obnovené subjekty z minulosti, hrála ve vývoji událostí na Balkáně po roce 1989 velmi slabou roli. Většinou nedisponovaly ani infrastrukturou, ani prostředky. V jejich vedení byli ctihodní starci, kteří strávili příliš dlouhou dobu ve vyhnanství, a neměli tedy kontakt se současnými událostmi. Nově založené politické strany byly na rozdíl od těch obnovených mnohem důležitější, ale i ony se musely vypořádat s četnými obtížemi. Společenské a politické čistky, které prováděla komunistická moc, odstranily někdejší příznaky třídy, postavení a bohatství, na nichž se zakládala dřívější stranická dělení, a na vytvoření a obnovu společenského základu občanských stran tržními silami nebyl čas. Některé nové strany byly založeny na otázkách spojených s životním prostředím člověka, takže většina zemí měla záhy své „zelené strany“ coby ekvivalent. Navzdory očividné nutnosti rychlého řešení problémů znečištění životního prostředí byla seriózní politika zelených, s nezbytným odříkáním materiálního pokroku a spotřební mentality, příliš náročná pro lidi, kteří byli ekonomicky na dně a pro něž byla nejjednodušším indikátorem politického zařazení jejich etnická identita. Strany zastupující etnické většiny i menšiny se vyskytly ve všech zemích.

Ve většině států byla koaliční vláda nutností, protože počet stran byl značný a všechny tyto státy, kromě Srbska a Makedonie, už přijaly určitou formu poměrného zastoupení v parlamentech. Nejimpozantnějšími výjimkami do roku 2000 byly Srbsko a Chorvatsko. Zaznamenány byly i případy, kdy stát svěřil moc nestranické vládě, což bylo učiněno s určitým záměrem a na určitou dobu.

Jedním z nejpřekvapivějších charakteristických rysů poslední dekády 20. století na Balkáně byla skutečnost, že úloha armády v domácí politice byla zanedbatelná, a to navzdory dlouhé tradici vojenských převratů. Kromě toho v jedné části zemí byla armáda stále nespokojenější, když byla po konci studené války vojenská strategie změněna, ba co více, když bylo třeba vydržet bezohledné snížení rozpočtu a početního stavu. K tomu je třeba dodat i to, že Balkánský poloostrov byl pod velkým tlakem rozpadu Jugoslávie a velkou bídou na domácím terénu, které byly vyvolány přechodem na nový hospodářský systém.

Ještě větší skrytou hrozbu pro politickou a společenskou stabilitu než armáda představoval výskyt organizovaného zločinu. Po skončení autoritativních režimů se otevřely mnohé nové svobody, kdežto síly řádu a pořádku zažívaly méně prestiže a vyvolávaly méně strachu. Náhle vzrostl počet pouličního násilí, drobných krádeží, prostituce, zneužívání drog a spousty další drobné kriminality. To probíhalo jak ve všech zemích regionu, tak i v ostatních částech postkomunistické Evropy, kde bylo možno snadno se dostat ke zbraním v důsledku rozpadu a zbídačení armády, avšak na Balkáně vyvolával mnohem více obavy nárůst seriózního, organizovaného zločinu. Když byl komunismus už viditelně na pokraji zhroucení, někteří funkcionáři tajně vynesli své peníze do zahraničí a jimi pak financovali obchodní firmy nebo konglomeráty, které hrály velmi silnou, někdy až zničující roli ve velkém počtu zemí.

Vnitřní politika rekonstrukce byla možná snadná, avšak interní hospodářská tranzice byla až neuvěřitelně obtížná. Téměř ve všech případech bylo cílem dosáhnout jisté progresivní ekonomiky, dostatečně zdravé, aby zajistila provázání se Západem a konečné přijetí do Evropské unie. Alternativa neexistovala. Sovětský systém byl v likvidaci, což samo o sobě způsobilo mnohé škody zemím, které s ním byly velmi úzce provázané. O černomořské zóně se pouze uvažovalo; propojení se Středním východem, Kavkazem a severní Afrikou nenabízelo tytéž výhody ohledně obchodu, investic a pokroku jako přidružení k Západu.

Jenomže přechod k tržní ekonomice, který byl předpokladem pro přidružení k Západu, stál vysokou společenskou cenu. Na volném trhu nebyl balkánský průmysl konkurenceschopný. Byl zoufale neefektivní a vyráběl drahé zboží špatné kvality, které nechtěl nikdo kupovat. Zavedení moderního a efektivního průmyslu bylo možné jedině spolu s půjčkami ze Západu, přičemž správa tohoto dluhu byla přísně kontrolována. Bylo těžké přizpůsobit se psychologii volného trhu, zejména pro generace chráněné kontrolovanými cenami základního zboží a subvencemi pro neprofitující průmysl. Jakmile byla kontrola odstraněna, sice postupně, ale přece došlo k inflaci cen a zastavení subvencování způsobilo ještě větší nezaměstnanost. Nejhorší byla situace těch, kdo záviseli na důchodech, sociálních podporách, respektive na jisté výši příjmu. Jejich strádání a finanční naivita spolu se všeobecným nedostatkem rozpracovaných fiskálních předpisů na Balkáně zapříčinily bujení pochybných podniků, například pyramidových spořicíh schémat. Pouze ty zdánlivě poskytovaly určitou jistotu v zemích, které neznaly nebo nerozvinuly systém spoření a vkladů ve formě akcií a podílů, pojištění a hypoték. Prakticky všechny tyto pyramidové systémy se zhroutily a přinesly ještě větší zlo těm, kteří do nich investovali; tak tomu bylo v Bulharsku, Rumunsku, Srbsku, Makedonii, ale nejvíce v Albánii. Taková schémata by vůbec nebyla možná, kdyby bývalé komunistické země měly moderní bankovníctví a systém osobních finančních služeb; ve všeobecném společenském blahobytu v dobách komunismu toho však nikomu nebylo třeba. Nedostatek skutečných bankovních služeb zároveň zpomalil obchod a kvůli absenci bankovních zákonů neexistovala ani skutečná finanční disciplína, což ohrožovalo stabilitu bankovního systému.

Dokonce i tehdy, kdy byla realita tržního systému psychologicky přijata, působení na společnost bylo drastické. Problém neefektivity průmyslu zvyšovaly i mezinárodní finanční instituce, které trvaly na odstranění subvencí dokonce i ve službách; tímto způsobem byla zasažena mnohá odvětví, především výrobci levné elektrické energie, uhlí a jiných zdrojů energie. Mezinárodní finanční instituce tvrdily, že subvencování takových odvětví vede k neoprávněné konkurenci... Jejich zavření způsobilo ještě větší počet nezaměstnaných.

Když vezmeme v úvahu všechny těžkosti postkomunistické dekády, pak neudivuje, že změna orientace měla mimo hranice bývalé Jugoslávie tak široké rozměry, nýbrž to, že byla tolik omezená.